

EWANGELIA, PIĘCIOKSIĄG, PSALM, TORA W DAWNYCH I WSPÓŁCZESNYCH TRANSLACJACH BIBLIJNYCH I KORANICZNYCH

Celem artykułu jest pokazanie semantyki oraz procesu translacji biblijnych i koranicznych nazw świętych ksiąg takich, jak: *Ewangelia*, *Pięcioksiąg*, *Psalm*, *Tora* (są one wybranymi leksemami z pola semantycznego nazw chrześcijańskich i muzułmańskich ksiąg, obecnych na kartach Koranu oraz w Biblii). Jest to także poszukiwanie odpowiedzi na pytania: W jakich znaczeniach funkcjonują one w tekstach religijnych chrześcijaństwa i islamu? W jaki sposób przekładano pewne pojęcia i związane z nimi znaczenia na grunt języka polskiego? Czy w procesie przekładu świętej księgi islamu wzorowano się na tekstach biblijnych, czy też szukano odpowiedników semantycznych w polszczyźnie ogólnej (stąd wskazanie na historię tych leksemów w języku polskim)? Czy w tekstach przekładowych poszukiwano również innych sposobów oddawania specyficznego znaczenia terminologii muzułmańskiej?

Należy zwrócić przy tym uwagę na szczególną pozycję nazw własnych w Piśmie Świętym oraz w Koranie, gdyż pełnią one tutaj nie tylko funkcję identyfikacyjną, ale również charakteryzującą. Nazwy te bowiem bardzo często nie tylko oznaczają, ale również znaczą, co w dużym stopniu wpływa na specyfikę onomastyki biblijnej i koranicznej. W związku z tym translatorzy stają przed dylematem, czy pozostawić obcą, w oryginale znaczącą nazwę (dotyczy to zwłaszcza nazw wywodzących się z języków semickich, np. *koran* to w języku arab. 'czytanie, wykład', a *tora* w języku hebr. to 'nauka, pouczenie, prawo'), na polskim gruncie asemantryczną, czy też posłużyć się rodzimym odpowiednikiem semantycznym. Jeśli tłumacze decydują się na użycie kalki semantycznej, zmuszeni są najczęściej wykorzystać rodzimy zasób leksemów apelatywnych. Mimo iż uważa się, że nieprzetłumaczalność stanowi jedną z nadrzędnych cech nazwy własnej, to szczególna pozycja nazwy zarówno w Biblii, jak i w Koranie zmusza tłumaczy do szukania polskich odpowiedników leksykalnych.

W polskich przekładach Koranu i Biblii można zaobserwować cztery zasadnicze sposoby oddawania zarówno nazw własnych, jak i apelatywnych: 1) transllokacja (przenoszenie nazwy w postaci obcej na zasadzie cytatu), 2) slawizacja (zapożyczenie formy i znaczenia wyrazu oraz adaptacja do systemu gramatyczno-leksykalnego języków słowiańskich, w tym języka polskiego), 3) przekład (szukanie polskich ekwiwalentów semantycznych), 4) tworzenie neologizmów bądź neosemantyzmów.

Materiał źródłowy stanowią teksty zróżnicowane pod względem formalnym i czasowym, źródłem ekscerpcji słownictwa są bowiem zarówno polskie przekłady Koranu, jak i zabytki Tatarów litewsko-polskich (dalej Tlp), pisane grafią arabską, wymagające transkrypcji i transliteracji. Są to więc pochodzące z XVII w. pierwsze zachowane kopie XVI-wiecznych zabytków tatarskich (*Kitab z Kazania* /KzK/, *Chamail lipski* /Chl/)¹, teksty XVIII-wieczne (*Tefsir* – 1725r. fragm. /T1/, *Tefsir* – 1788 r. fragm. /T2/, *Kitab Łuckiewicza* fragm. /KŁ/, *Kitab Milkamanowicza* /KM/ fragm.)², XIX-wieczne (materiał leksykalny wyekscerpowany z XIX-wiecznych kitabów w formie słowniczków opracowanych przez S. Akiner /A/ i A. Woronowicza /W/³, J. Sobolewskiego *Wykład wiary machometanńskiej czyli islamskiej* – 1830 r. /Ww/) oraz XIX i XX-wieczne przekłady Koranu: *Koran* w przekładzie J. Buczackiego⁴ – 1858 r. /KB1/, *Wersety z Koranu*⁵ – 1935 r. /WzK/, *Koran* w przekładzie J. Bielawskiego⁶ – 1986 r. /KB2/, *Koran „londyński”*⁷ – 1990 /K3/).

¹ Teksty transliterowane i opracowane przez G. Miškinienė, *Sieniausis lietuvas totorių rankraščiai*, Wilno 2001.

² Za G.M. Meredith-Owens, A. Nadson, *The Byelorussian Tatars and their Writings* (1973, 141–176), „The Journal of Byelorussian Studies”, London 1970, t. 2, nr 2, s. 141–176; Tefsir 1725 r.; J. Stankievič, *Přispěvky k dějinám běloruskeho jazyka na základě rukopisu 'Al-Kitab'*, „Slavia” 1933–1934, rocznik 12, s. 357–390; *Kitab Łuckiewicza*; transliteracja rękopisów: Tefsir 1788 r., *Kitab Milkamanowicza* – Cz. Łapicz; H. Janowski, Cz. Łapicz, *Klucz do rajy. Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku*, Warszawa 2000; Cz. Łapicz, *Kitab Tatarów litewsko-polskich (Paleografia. Grafia. Język)*, Toruń 1986.

³ S. Akiner, *The Vocabulary of a Byelorussian K'it'ab in the British Museum*, „The Journal of Byelorussian Studies”, London 1973, t. 3, nr 1, s. 55–84; A. Woronowicz, *Kitab Tatarów litewskich i jego zawartość*, „Rocznik Tatarski”, II, Zamość 1935b, s. 376–394.

⁴ *Koran*, J.M. Tarak Buczacki, Warszawa 1858 – tożsamy z wcześniej wydany (Poznań 1848) Koranem w przekładzie filomatów ks. D. Chlewińskiego i I. Domeyko.

⁵ *Wersety z Koranu*, Sarajewo 1935 – reprint z 1995r.

⁶ *Koran*, J. Bielawski, Warszawa 1986.

⁷ *Święty Koran*, Londyn 1990 (pod patronatem Hazrat Mirza Tahir Ahmad).

Podstawę materiałową stanowią również polskie przekłady Biblii: XVI i XVII-wieczne (*Biblia brzeska* – 1563 r., *Biblia nieświeska* – 1572 r., *Biblia* w przekładzie J. Wujka – 1599 r., *Biblia gdańska* – 1632 r.) oraz współczesny przekład – *Biblia Tysiąclecia*⁸.

Do analizowanych nazw należą: *Ewangelia*, *Pięcioksiąg*, *Psalm* i *Tora*. Przegląd rozpoczyna leksem *Ewangelia*.

EWANGELIA

Wyraz *ewangelia* należy w języku polskim do najstarszej warstwy zapożyczonej terminologii chrześcijańskiej. Pochodzi od gr. εὐαγγέλιον 'dobra nowina'. Do polszczyzny został zapożyczony z języka łacińskiego (łac. *euangelium*) przez pośrednictwo czeskie (czes. *ewanjelium*). W języku czeskim nastąpiła pierwsza sławizacja formy łacińskiej, druga zaś sławizacja nastąpiła na gruncie języka polskiego. Procesy sławizacyjne dokumentują źródła leksykograficzne, notując różne formy tego wyrazu – od staropolskich *Ewanjelija* i *Ewanjelijum* po współczesne *Ewangelia*.

SStp notuje leksem (*Ewangelia*) *Ewanjelija* (II, 348) w znaczeniach: 1) 'jedna z ksiąg opisujących życie i naukę Chrystusa (także opowieść apokryficzna), wyjątek z takiej księgi, *Evangelium, unus ex libris, quibus Christi vita ac doctrina describitur*'; 2) 'nauka chrześcijańska, *doctrina Christiana, quae Evangeliorum libris continetur*'. W SPolXVI występują hasła *Ewanjelija* (VI, 567–575) jako: 1) 'dobra nowina, wiadomość; nauka Nowego Testamentu głoszona przez Chrystusa, apostołów i kościół katolicki' (567), przen. a) 'chrześcijaństwo', b) 'islam' czy 'nauka chrześcijańska głoszona przez różnego rodzaju niekatolickie wyznania chrześcijańskie' (571); 2) 'działalność i nauka Chrystusa spisana przez apostołów w 4 pierwszych księgach Nowego Testamentu lub w księgach zwanych ewangeliami apokryficznymi' (572); 3) 'książka zawierająca cały tekst lub fragmenty Ewangelii albo cały Nowy Testament' (575); 4) 'część Mszy św.' (575); 5) 'czynność głoszenia ewangelii', *Ewanjelijon* (VI, 575–576) w znaczeniach 1, 2 i 5 oraz *Ewanjelijum* (VI, 576–577)

⁸ *Biblia brzeska* 1563, Clifton-Kraków 2003; *Biblia nieświeska*, Nieśwież 1572 (starodruk ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego); *Biblia* w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu "B" tekstu oryginalnego z XVI w., Warszawa 2000; *Nowy Testament* w przekładzie ks. dr Jakuba Wujka z 1593 r., Kraków 1966; *Biblia gdańska*, Gdańsk 1632; *Biblia Tysiąclecia*, Poznań 1980.

– por. znaczenia 1, 2, 3. SL (I, 632) notuje hasło *Ewangelia* w trzech podstawowych znaczeniach: 1) ‘dobra, pożądana wiadomość’ (z gr.), 2) ‘tytuł czterech ksiąg nowego testamentu, zawierających historię życia Jezusa’ oraz 3) ‘część z tych ksiąg wyjęta, którą w święta w kościołach czytają i objaśniają’. SWil (I, 302) przytacza te same znaczenia, które występują u Lindego. SMick (II, 386–387) podaje, iż *Ewangelia*, to: 1) ‘cztery pierwsze księgi Nowego Testamentu’, 2) ‘objawienie, zawarte w Nowym Testamencie, nauka Chrystusa, chrześcijaństwo’. Współczesne opracowania leksykograficzne charakteryzują *ewangelię* jako a) ‘opis życia i nauka Jezusa Chrystusa spisane przez ewangelistów w czterech pierwszych księgach Nowego Testamentu’, b) *Ewangelia* ‘księga zawierająca teksty czterech ewangelistów’, c) ‘wybrany ustęp Ewangelii, przeznaczony na dany dzień, czytany w czasie mszy lub przed kazaniem’, d) ‘część nabożeństwa połączona z czytaniem fragmentu tej księgi’ (łac. *euangelium* z gr. *euangelion* = ‘dobra nowina’) – za SDor II, 772–773.

Tak więc *Ewangelia* to dziś przede wszystkim albo dzieło pisane, przedstawiające życie Jezusa, albo fragment tego dzieła, czytany podczas każdej mszy świętej.

Słowo *ewangelia* pojawia się już w ST – najpierw w znaczeniu ‘dobrej, radosnej wiadomości’, gdyż w sensie świeckim słowo to oznaczało właśnie dobrą nowinę, nagrodę za jej przyniesienie, wieść o odniesionym zwycięstwie; w sensie religijnym – wyrocznię; w hellenistycznej epoce cesarstwa – każde rozporządzenie, życzenie czy rozkaz cesarza. Język hebrajski na oznaczenie ogłaszania dobrych nowin z dziedziny życia prywatnego lub narodowego dysponował wyrazami *בשורה* *b^sōrāh* ‘dobra/radosna wiadomość’, stąd czasownik *בשר* ‘ucieszyć kogoś dobrą wiadomością, zwiastować’ oraz *בשרה* *b^ssrāh* ‘dobra/radosna wiadomość’; ‘nagroda za dobrą wiadomość’⁹ – por. śmierć jakiegoś nieprzyjaciela (2 Sm 18, 19 n. 26), zwycięstwo (Ps 68, 12), ocalenie Judy (Nah 2, 1)¹⁰. W polskich przekładach ST spotykamy następujące rozwiązania translatorskie: *wdzięczne poselstwo* (BB 2 Sm 4, 10), *dobra nowina* (BW 2 Sm 4, 10), *wesoła nowina* (BG 2 Sm 4, 10), *wieść radosna* (BT 2 Sm 4, 10). Tak więc trudno znaleźć w języku polskim jeden odpowiednik seman-

⁹ Ks. P. B r i k s, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, Warszawa 2000, s. 66–67.

¹⁰ X L é o n-D u f o u r, *Słownik teologii biblijnej*, Poznań 1990, s. 271–272.

tyczny dla hebr. *b³sôrāh*, stąd zarówno w translacjach staropolskich, jak i współczesnych używa się wyżej wymienionych deskrypcji. Wartość czysto religijną przybiera słowo *ewangelia* dopiero u Iz 40–66. Oznacza wówczas ‘zapowiedź przyjscia Zbawiciela’. Jednakże w polskich przekładach ST nie pociąga to za sobą zasadniczych zmian w zakresie użycia polskich ekwiwalentów semantycznych, mamy więc nadal wyrażenia, typu *nowiny* (BB Iz 40, 9), *rzeczy pocieszne* (BG Iz 40, 9), *dobre nowiny* (BT Iz 40, 9), chociaż w BW tłumacz posługuje się już słowem *ewangelia*: *który Ewangelią opowiadasz Jeruzalem* (Iz 40, 9) *Pan da słowo przepowiadającym Ewangelią, mocą wielką* (Ps 68, 12). Może być to uwarunkowane wzorowaniem się na Wulgacie.

NT nawiązuje do prorockiego przekazu Deutero-Izajasza. Jezus uważa siebie za obiecanego herolda Boga, którego słowa ogłaszają i tym samym urzeczywistniają Boży czas zbawienia. W NT *ewangelia* występuje więc w znaczeniu ‘dobrej nowiny o zbawieniu’ – z gr. *εὐαγγέλιον* ‘dobra wiadomość, dobra (szczęśliwa) nowina; ewangelia’ (gr. *eu-aggelion*, *eu* – ‘dobrze’ i *aggello* – ‘zwiastować’); w NT tylko o szczęśliwej nowinie, pochodzącej od Boga i przekazywanej ludziom poprzez powołanych przez Niego wysłańców¹¹. Rzeczownik *ewangelia* występuje tylko u Marka i Pawła; Mateusz posługuje się nim jedynie w połączeniu z terminem *królestwo*, natomiast czasownik *ewangelizować*, nie spotykany wcale u Marka i Mateusza, pojawia się dość często u Łukasza i Pawła¹². W polskich przekładach NT oprócz znanych już ze ST deskrypcji typu *wdzięczne poselstwo*, *dobra nowina*, *wesoła nowina*, *radosna wieść*, *dobra wiadomość* etc. tłumacze znacznie częściej wykorzystują leksem *ewangelia*, np. *abych opowiedał ewanjeliją ubogim* (BB Łk 4, 18 i n.), *ewanielion powiedać ubogim* (BN Łk 4, 18 i n.), *abym opowiedał Ewangelią ubogim* (BW Łk 4, 18 i n.), *abym opowiadał Ewangieliją ubogim* (BG Łk 4, 18 i n.), *abym ubogim niósł dobrą nowinę* (BT Łk 4, 18 i n.). Zróżnicowanie formalne pokazuje proces adaptacji tego wyrazu do systemu fonologicznego języka polskiego. Właściwym tematem ewangelii jest więc nastanie ostatecznego czasu zbawienia (Łk 4, 43)¹³.

¹¹ Ks. R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1994, s. 239.

¹² X. Léon-Dufour, *Słownik Nowego Testamentu*, Poznań 1993, s. 254.

¹³ A. Grabner-Haider, *Praktyczny słownik biblijny*, Warszawa 1994, s. 334–335.

W islamie NT to autentyczne słowa Jezusa przekazane uczniom jako objawienie, jednakże kryterium i perspektywę, w jakiej rozważa się Nowy Testament stanowi Koran. Wyrażenie *Nowy Testament* nie jest tu powszechnie używane. Zamiast niego stosuje się określenie *Al-Indżil*, czyli *Ewangelia*¹⁴.

W najwcześniejszych kopiach zabytków Tlp księgę zesłaną przez Boga prorokowi Jezusowi nazywa się *indżyl* (W, 359) lub *indżil* (A, 69) z arab. *inğil* – ‘Ewangelia’, stąd tur. *Incil* ‘Ewangelia, Nowy Testament’¹⁵ – por. *u indżilu; što u t’evrit’u, u indżilu i žeburu to vso u kur’ane jest* (KL – A, 69). Jest to więc wyraz pochodzący z języka arabskiego, zaadaptowany do systemu gramatyczno-leksykalnego języków słowiańskich, a w szczególności do odmian gwarowych języków polskiego i białoruskiego (np. zastąpienie arab. *ع* *ğim* bliską artykulacyjnie spółgłoską *dż*, odmiana według słowiańskiego paradygmatu). W tekstach późniejszych (XIX- i XX-wiecznych) występuje już natomiast leksem *ewangelia* – por. *Ewangelija Jezusowi Prorokowi* (Ww, 16), *który Jezusowi zesłał Ewangelię* (Ww, 92), *przed nią zesłał Bóg Pentateuchum i Ewangelię* (KB1 III, 2), *On zesłał niegdyś Torę i Ewangelię* (KB2 III, 3), *To On zesłał Torah i Ewangelię* (K3 III, 4). We współczesnych przekładach Koranu, analogicznie do translacji biblijnych, używa się w odniesieniu do NT również takich wyrażen, jak *wielka nowina: To jest wielka nowina* (KB2 XXXVIII, 67) czy *dobra nowina: To zaś jest Księga w języku arabskim, księga spełniająca poprzednie proroctwa, ostrzeżenie dla tych, którzy grzeszą, jak i dobra nowina dla tych, którzy czynią dobro* (K3 XLVI, 13).

PIĘCIOKSIĄG

W SPolXVI (XXIV, 157) po raz pierwszy notuje się w haśle *pięcior* zestawienie *Pięciory Księgi Mojżeszowe* oraz równolegle używane *Pentateucus Moysi* (za: *MiechGlab* 20). SL (IV, 92; por. 77) podaje hasło *Pięcioksiąg* oraz jego leksykalne odpowiedniki *pentateuch* i *pięcioro ksiąg Mojżeszowych*. SWil notuje zarówno nazwę *Pentateuchum* (II, 985), jak też *Pięcioksiąg* (II, 1003) w znaczeniu: ‘pięć ksiąg Mojżesz-

¹⁴ *Leksykon podstawowych pojęć religijnych. Judaizm, chrześcijaństwo, islam*, pod red. A.T. Houry, Warszawa 1998, s. 623–624.

¹⁵ S. Stachowski, *Studien über die arabischen Lehnwörter im osmanisch-türkischen*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, I–IV, 1975–1986, I, s. 135.

wych, stanowiących początek Starego Testamentu, Pentateuch'. Współcześnie w języku polskim używa się nazwy *Pięcioksiąg* (SDor VI, 360) oraz *Pentateuch* (SDor VI, 236) jako 'pięć ksiąg stanowiących część Starego Testamentu, których autorstwo przypisuje się Mojżeszowi; później nazwane przez Żydów Torą' (z gr. pente = 'pięć' + teuchos = 'sprzęt, książka').

Tak więc w języku polskim równolegle funkcjonują zapożyczenie właściwe *Pentateuchum* oraz kalka leksykalna *Pięcioksiąg*.

W tradycji grecko-lacińskiej pierwszą część ST tworzy zbiór zwany *Pięcioksięgiem*, czyli *Pentateuchem*. Jednakże w tekście Biblii żaden z tych leksemów nie występuje.

Natomiast w zabytkach Tlp (dopiero w tekstach późniejszych – z XIX w.) używa się pochodzącej z gr. formy *Pentateuchum*: *Pentateuchum zesłane było Mojżeszowi Prorokowi* (Ww, 16). W polskich przekładach Koranu w KB1 występuje również forma *Pentateuchum*, natomiast w KB2 dokonuje się przekładu, stosując deskrypcję *Księga Mojżesza* lub używając na zasadzie substytucji leksemów *księga* albo *Tora*: *Mojżesz przyjął Pentateuchum, światłość narodów i rękojmię Boskiego miłosierdzia* (KB1 XLVI, 11) – por. *Jeszcze dawniej została zesłana Księga Mojżesza* (KB2 XLVI, 12), *Dalem Mojżeszowi Pentateuchum* (KB1 XVII, 4) – por. *Daliśmy Mojżeszowi Księgę* (KB2 XVII, 2), por. KB1 i KB2 XXVIII, 43; XXVIII, 49. Księgi zesłane przed Koranem, w tym *Księgę Mojżesza*, zarówno w najwcześniejszych zabytkach Tlp, jak i w polskich przekładach Koranu, określa się za pomocą deskrypcji z użyciem leksemu *księga* lub metafor: *sōslanije vs'i czōtiri knigi* (KK, 94), *Dalem Mojżeszowi i Aaronowi księgę, która rozróżnia dobro od złego* (KB1 XXI, 49) – por. *Daliśmy już Mojżeszowi i Aaronowi rozróżnienie i światłość* (KB2 XXI, 48), *Przepowiedziałem Hebrajczykom w księgach świętych* (KB1 XVII, 4) – por. *I postanowiliśmy w tej Księdze* (KB2 XVII, 4), *Kto objawił Księgę, którą przyniósł Mojżesz – światło i przewodnictwo dla ludu* (K3 VI, 92), *A jest to Księga, którą zesłaliśmy, pełna błogosławieństw* (K3 VI, 156) etc.

PSALM/PSALTERZ

Słowo *psalm* jest notowane w SStp (VII, 389) w znaczeniu: 'utwór ze zbioru pieśni, stanowiących jedną z ksiąg Starego Testamentu, psalmus'. Znaczenie to potwierdzają Kartoteka SPolXVI, SL (IV, 708),

SMick (VII, 258). Bogatszą charakterystykę semantyczną prezentuje SDor (VII, 681): 'uroczysta pieśń religijna ze zbioru pieśni zawartych w Starym Testamencie, których autorstwo w znacznej części przypisywane jest królowi Dawidowi; liryczny utwór literacki o treści błagalnej, dziękczynnej, pochwalnej wzorowany na treściach biblijnych'.

Psalm to 'uroczysta pieśń religijna z biblijnego zbioru (*Księgi Psalmów*)', to także lit. 'utwór liryczny wzorowany na psalmach biblijnych' (od gr. psalmós 'pieśń z towarzyszeniem harfy' z psallein 'szarpać struny')¹⁶. *Psalmy* są utworami odznaczającymi się szczególną formą i metryką, są poetyckimi utworami, w których człowiek dawał wyraz swej postawie wobec Boga: skarga, prośba, zaufanie, uwielbienie, dziękczynienie, pochwała. Z czasów przedbiblijnych zachowały się psalmy babilońskie i akkadyjskie. W Izraelu układano psalmy od czasów królewskich; nie wszystkie zostały jednakże zebrane w Psalterzu (np. Wj 15, 1–9 i n.). Również późniejsze pieśni liturgiczne judaizmu nazywano psalmami, tak jak *Psalm Salomona* i *hodajot*¹⁷.

W podanym znaczeniu leksem *psalm* występuje na kartach polskich przekładów Biblii. W ST źródłem tłumaczenia jest hebr. מִזְמוֹר *miz'môr* 'pieśń; psalm'¹⁸. W translacjach staropolskich najczęściej stosowanym ekwiwalentem semantycznym jest leksem *pieśń*, np.: *w pieśniach izraelskich* (BB, BG 2 Sm 23, 1); *tę pieśń wdzięczną* (BB Jdt 16, 1), *tę pieśń Panu* (BW Jdt 16, 1); *w pieśniach swoich* (BB Syr 47, 10); tłumacz BB proponuje ponadto leksem *piosenka* – por. *śpiewajcież mu piosnki wdzięczne* (Jdt 16, 2), w tym samym kontekście tłumacze BW i BT używają natomiast rzeczownika *psalm*. W BW poza *pieśnią* i *psalmem* jako odpowiednik semantyczny hebr. *miz'môr* występuje leksem *muzyka* – por. Syr 47, 9. W BT najczęściej stosowanym ekwiwalentem znaczeniowym jest słowo *psalm*, rzadko reprezentowane na kartach staropolskich przekładów ST: *Zaśpiewajcie jemu w psalmiech* (BB 1Krn 16, 9); *Śpiewajcie mu i grajcie mu* (BW 1Krn 16, 9); *Śpiewajcie mu, grajcie mu* (BG 1 Krn 16, 9); *Śpiewajcie Mu, grajcie Mu psalmy* (BT 1 Krn 16, 9). Język hebrajski zna jeszcze inny wyraz o znaczeniach 'pismo; zarządzenie' lub wyjątkowo, np. u Iz 38, 9 'utwór; pieśń' – מִכְתָּב *mik'tāb*¹⁹. Jed-

¹⁶ W. K o p a l i Ń s k i, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1983, s. 348.

¹⁷ *Praktyczny słownik biblijny...*, s. 1101.

¹⁸ Ks. P. B r i k s, *op.cit.*, s. 187.

¹⁹ *Ibidem*, s. 194.

nakże tylko w BT jest on przekładany jako *Pieśń Ezechiasza*, natomiast w przekładach staropolskich jest to *Pisanie Ezechiasza* (BB, BG) lub *Pismo Ezechiasza* (BW).

W interlinearnym przekładzie NT gr. ψαλμός tłumaczy się jako *śpiew*, np.: w *księdze śpiewów* (Łk 20, 42); w *śpiewie* (Dz 13, 33); *śpiewami* (Kol 3, 16) – por. Łk 24, 44; Dz 1, 20; Ef 5, 19. Według *Słownika do Nowego Testamentu* W. Bauera gr. ψαλμός to: ‘pieśń pochwalna, psalm’: 1) o starotestamentowych psalmach, np. Łk 24, 44; 2) o chrześcijańskich pieśniach pochwalnych, np. 1 Kor 14, 26; Ef 5, 19; Kol 3, 16²⁰.

Zarówno w staropolskich, jak i we współczesnych translacjach NT odpowiednikiem gr. psalmós jest najczęściej leksem *psalm*, np.: *A sam Dawid powie da w księgach psalmów* (BB Łk 20, 42); *A sam Dawid mowi w księgach psalmów* (BN Łk 20, 42), *A sam Dawid powiada w Księgach Psalmów* (BW Łk 20, 42); *A sam Dawid mówi w księgach Psalmów* (BG Łk 20, 42); *Przecież sam Dawid mówi w Księdze Psalmów* (BT Łk 20, 42); *co napisano jest w zakonie Mojżeszowym, w prorocech i w psalmiech o mnie* (BB Łk 24, 44); *i (w) prorocech i psalmiech o mnie* (BN Łk 24, 44), *co napisano jest w Zakonie Mojżeszowym i w Prorocech, i w Psalmiech o mnie* (BW Łk 24, 44); *co napisano w zakonie Mojżeszowym i w prorokach i w psalmach o mnie* (BG Łk 24, 44); *co napisane jest o Mnie w Prawie Mojżesza, u Proroków i w Psalmach* (BT Łk 24, 44) – por. Dz 1, 20; 13, 33; Ef 5, 19; Kol 3, 16.

Nazwa zbioru *psalmów*, czyli *Psalterz* (przekazuje zakończony ok. 200 r. przed Chr. wybór 150 pieśni o rytmicznej budowie), pojawia się w XIX-wiecznych przekładach Koranu: *Psalterz Prorokowi Dawidowi* (Ww, s. 16). Jest to wyraz znany już staropolszczyźnie w znaczeniu ‘zbioru psalmów, jednej z ksiąg ST, *psalmorum corpus, liber quidam Veteris Testamenti*’ (SSStp VII, 390) i używany bez zmian semantycznych do dziś (por. SDor VII, 682). Należy do polskiej terminologii chrześcijańskiej (z łac. *psalterium* przez pośrednictwo czeskie). Oprócz niej funkcjonuje również pl. *psalmy*: *Dawidowi Psalmy* (Ww, s. 92) i *Księga Psalmów: Napisałem w Pentateuchum i w księdze Psalmów* (KB1 XXI, 105). W zabytkach piśmiennictwa Tlp określenia psalmów używa się także dla pochodzącej z języka arab. formy *zabūr* (KM) lub jej wariantów (zeslawizowanych form) *ziebur* (W) lub *żebur* (A) – arab. *zabūr* ‘księga

²⁰ W. Bauer, *Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments*, Berlin–Nowy Jork 1988, s. 1777.

psalmów, psalterz'; stąd tur. zebur, zebür, zabur 'psalm, psalterz' (za: Stachowski, 1975–1986, IV, s. 44). W piśmiennictwie muzułmanów litewsko-polskich występuje w znaczeniu: 'Psalmy Dawida' (W, 366; A, 84) – por. *knihu zebur čitaje; u zeburu jest trista imon* (KL – A, 84).

TORA

Po raz pierwszy słowo to notuje SWil (II, 1710) w znaczeniu: 'księga na której Żydzi przysięgają, księga praw Mojżeszowych'. SDor (IX, 190) podaje dwa znaczenia: 1) 'część Biblii, pięcioksiąg, którego treść związana jest z osobą Mojżesza; także zwój z tekstem pięcioksięgu przechowywany w synagodze i będący przedmiotem kultu'; 2) za SWil – 'prawo mojżeszowe'. Do polszczyzny zostało zapożyczone z hebr. (por. SDor, IX, 190 – z hebr. Tōrā = 'nauka, pouczenie, prawo' i SWO, 428).

Nazwa ta nie jest obecna w Biblii, ale w tradycji hebrajskiej pierwsze księgi ST nazywane są *Prawem* (Tora) lub *Prawem Mojżesza*.

ST jest znany islamowi pod nazwą *Taurat* (Tora). Wywodząca się z tradycji hebr. nazwa pięciu pierwszych ksiąg ST występuje u muzułmanów w znaczeniu 'księgi zesłanej przez Boga Mojżeszowi'. W XIX-wiecznych przekładach Koranu używa się pochodzącego z gr. zapożyczenia *Pentateuchum: Pentateuchum zesłane było Mojżeszowi Prorokowi* (Ww, 16), *Zesłałem Pentateuchum dla oświecenia ludzi* (KB1 V, 48), w tekstach XX-wiecznych występuje, pochodząca z języka hebrajskiego, nazwa *Tora/Torah: My, zaprawdę, zesłaliśmy Torę, w której jest przewodnictwo i światło* (KB2 V, 44), *Zaprawdę, zesłaliśmy Torah, w którym zawarte było przewodnictwo i światło* (K3 V, 45) – por. KF III, 1; KB1 III, 2; KB2 III, 3; K3 III, 4. W przekładach Koranu występują także deskrypcje, typu: *Księga dana Mojżeszowi; księgi zesłane przedtem* etc.

U Tlp spotyka się nazwy: *Pentateuchum* z gr. lub *T'evrit'* (inne warianty *Taur, Tawrit, Tawry, Tewrat*) z arab. taurāt 'Tora, Pięcioksiąg; Stary Testament', tur. tevrat, tevrit 'Pięcioksiąg, Tora; Stary Testament; Pismo Święte; Dekalog; Nakaz' (za: Stachowski, 1975–1986, III, s. 144) – por. *što u t'evrit'u ... to všo u kur'ane jest* (KL – A, 83; W, 365).

Podsumowując rozważania na temat przekładu nazw świętych ksiąg, należy stwierdzić, że niewątpliwie nazwy takie, jak *Pentateuchum* (Pięcioksiąg) czy *Tora* można zaliczyć do kategorii *nomina propria*. Natomiast leksemy *Ewangelia* czy *Psalm* w zależności od znaczenia należą

bądź do kategorii *nomina propria* (jako nazwy świętych ksiąg – odniesienie tylko do jednego denotatu) bądź do kategorii *nomina appellativa*.

Wyraz *ewangelia* należy do najstarszej warstwy polskiej terminologii chrześcijańskiej. Pochodzi od gr. εὐαγγέλιον 'dobra nowina'. Do polszczyzny został zapożyczony z języka łacińskiego (łac. *euangelium*) przez pośrednictwo czeskie (czes. *ewanjelium*). Proces adaptacji wyrazu do systemu gramatyczno-leksykalnego języka polskiego trwał przez cały okres staropolski, co potwierdzają polskie źródła leksykograficzne.

Na gruncie ST hebr. b²sōrah jest przekładane jako wyrażenia: *wdzięczne poselstwo, dobra nowina, wesola nowina, wieść radosna* etc. Wyjątek stanowi BW, w której odpowiednikiem wyrazu hebr. jest leksem *ewangelia*. W NT gr. εὐαγγέλιον bądź przekłada się jako *dobra, radosna nowina* bądź (częściej) funkcjonuje tu już leksem *ewangelia*.

W piśmiennictwie Tlp, zanim znaleziono ekwiwalent semantyczny arab. inġil – używano zeslawizowanej formy oryginalnej: *indżil, indżyl*. Zarówno w XIX-, jak i XX-wiecznych polskich przekładach Koranu obecny jest leksem *ewangelia*. W KB2 i K3 występują ponadto wyrażenia o proveniencji biblijnej *wielka nowina, dobra nowina*.

Według SPolXVI w dobie staropolskiej funkcjonowała bądź forma translokowana *Pentatheucus Moysi*, bądź zestawienie *Pięciory Księgi Mojżeszowe*. Późniejsze źródła leksykograficzne podają równoległe dwie formy: zapożyczenie *Pentateuchum* (*Pentateuch*) oraz kalkę *Pięcioksiąg*.

W muzułmańskich tekstach przekładowych używa się albo pochodzącej z gr. formy *Pentateuchum* albo próbuje się ją przekładać za pomocą deskrypcji z użyciem leksemu *księga* lub leksem *księga* jest podstawiany na zasadzie substytucji – ma to miejsce w tekstach późniejszych, XX-wiecznych (por. KB2).

Słowo *psalm* jest już znane polszczyźnie doby staropolskiej i w języku polskim funkcjonuje do dziś bez większych zmian semantycznych.

W polskich przekładach ST leksykalnymi odpowiednikami hebr. miz²mōr są: *muzyka, pieśń, piosnka, psalm*. W NT ekwiwalentem gr. psalmós jest z reguły leksem *psalm*.

W zabytkach piśmiennictwa Tlp funkcjonuje forma translokowana *zabūr* (por. arab. zabūr) lub formy zeslawizowane *ziebur, źebur*. W polskich przekładach Koranu występuje przede wszystkim leksem *psalm*, natomiast – w odniesieniu do zbioru psalmów – używa się bądź zesta-

wienia *Księga Psalmów* (tak też w przekładach biblijnych), bądź staropolskiej nazwy *Psalterz*.

Zapóżyczony z hebr. słowo *Tora* funkcjonuje w języku polskim od doby nowopolskiej.

W XIX-wiecznych przekładach Koranu używa się nazwy *Pentateuchum*, dopiero w późniejszych, XX-wiecznych tekstach jest to *Tora/Torah*. U Tlp występują nazwa *Pentateuchum* lub zeslawizowane formy arab. taurāt – *Taur, Tawrit, Tawry, Tewrat, T'evrit*.

SŁOWNIKI

- SDor – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa, I–XI, 1958–1969.
SEBr – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, A. Brückner, Warszawa 1970.
SESl – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, F. Sławski, Kraków, I–V, 1952–1982.
SL – *Słownik języka polskiego* S. B. Lindego, Lwów, I–VI, 1854–1860.
SLam – *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1939.
SMick – *Słownik języka A. Mickiewicza*, red. K. Górski, Wrocław–Warszawa–Kraków, I–XI, 1962–1983.
SMuchl – *Źródłosłownik wyrazów które przeszły, wprost czy pośrednio, do naszej mowy z języków wschodnich*, A. Muchliński, Petersburg 1858.
SPas – *Słownik języka J.Ch. Paska*, I–II, 1965–1973.
SPolXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. R. Mayenowa, Wrocław–Warszawa–Kraków, I–XXXII, 1966–2004.
ST – *Słownik zapożyczeń pochodzenia arabskiego w polszczyźnie*, W.P. Turek, Kraków 2001.
SSTch – *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, red. M. Karpluk, Kraków 2001.
SStp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków, I–X (1953–1993) i XI (z. I–VI; 1995–2000)
SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa, I–VIII, 1900–1927.
SWil – *Słownik języka polskiego*, Wilno, I–II, 1861.
SWO – *Słownik wyrazów obcych*, W. Kopaliński, Warszawa 1983.

SKRÓTY TEKSTÓW ŹRÓDŁOWYCH

- A – Akiner S., *The Vocabulary of a Byelorussian k'it'ab in the British Museum*
BB – *Biblia brzeska*
BG – *Biblia gdańska*

- BN – *Biblia nieświeska*
 BT – *Biblia Tysiąclecia*
 BW – *Biblia w przekładzie J. Wujka*
 Chl – *Chamail lipski*
 K3 – *Koran „londyński”*
 KB1 – *Koran w przekładzie J. Buczackiego*
 KB2 – *Koran w przekładzie J. Bielawskiego*
 KL – *Kitab Luckiewicza* fragm.
 KM – *Kitab Milkamanowicza* fragm.
 KzK – *Kitab z Kazania*
 T1 – *Tefsir – 1725 r.* fragm.
 T2 – *Tefsir – 1788 r.* fragm.
 W – *Woronowicz A., Kitab Tatarów litewskich i jego zawartość*
 Ww – *J. Sobolewskiego Wykład wiary machometkańskiej czyli islamskiej*
 WzK – *Wersety z Koranu*

BIBLIOGRAFIA

- Bieńkowska D., *Polski styl biblijny*, Łódź 2002.
 Cieślíkowa A., *Jak ocalić w tłumaczeniu nazwy własne?*, w: *Między oryginałem a przekładem II. Przekład, jego tworzenie się i wpływ*, red. J. Twardzikowa, M. Filipowicz-Rudek, Kraków 1996, s. 311–320.
 Cybulski M., *Staropolskie przekłady psalterza*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 41, z. 2, Łódź 1996.
 Deiana G., A. Spreafico, *Wprowadzenie do hebrajszczyzny biblijnej*, oprac. wersji polskiej S. Bazyliński, Warszawa 2001.
 Długosz-Kurczabowa K., *Onomastyka Nowego Testamentu*, „Slavia Occidentalis” XLVI/XLVII, 1989/1990, s. 71–88.
Encyklopedia katolicka, red. S. Wielgus, J. Duchniewski, M. Daniluk, S. Fita, J. Miszurerek, M. Rusecki, A. Stepien, A. Weiss, Lublin 1997.
 Gnilka J., *Biblia a Koran: podobieństwa i różnice*, Kraków 2005.
 Kamińska M., *Onomastyka biblijna tekstów przekładowych jako problem badawczy*, w: *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Olsztyn 1993, s. 321–328.
 Karpluk M., Sambor J., *O języku religijnym*, Lublin 1988.
 Kowalska D., *Styl językowy Psalterza floriańskiego na tle porównawczym*, Łódź 2003.
 Kościelniak K., *Złe duchy w Biblii i Koranie*, Kraków 1999.
 Kościelniak K., *XX wieków chrześcijaństwa w kulturze arabskiej*, Kraków 2000.
 Kościelniak K., *Tradycja muzułmańska na tle akulturacji chrześcijańsko-islamskiej od VII do X wieku. Geneza, historia i znaczenie zapożyczeń nowotestamentowych w hadisach*, Kraków 2001.
 Kościelniak K., *Chrześcijaństwo w spotkaniu z religiami świata*, Kraków 2002.
 Kwilecka I., *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań 2003.
 Nowicki P., *Grecyzna biblijna. Wprowadzenie*, Warszawa 1967.

- Nowicki P., *Hebrajszczyzna biblijna*, Warszawa 1978.
- Roslon J.W., *Zammeru Maskil. Filologiczny komentarz do Księgi Psalmów ze słownikiem hebrajsko-polskim i łacińskim oraz konkordancją i zarysem reguł gramatycznych*, z. 1–3, Warszawa 1985.
- Rospond S., *Język Renesansu a Średniowiecza na podstawie literatury psalterzowo-biblijnej*, w: *Odrodzenie w Polsce*, t. III, cz. 2, Wrocław 1962, s. 61–181.
- Studia historycznojęzykowe. Wybór problemów i przegląd metod badawczych z zakresu historii języka polskiego*, red. I. Bajerowa, Wrocław 1986.
- Thyen J.D., *Biblia i Koran. Synopsa wspólnych tradycji*, Warszawa 2002.
- Tomal M., *Język hebrajski biblijny*, Warszawa 2000.
- Zarębski R., *Nazwy osobowe w polskich przekładach Nowego Testamentu*, Łódź 2004.